

ИҚТИСОДИЙ ЖАРАЁНЛАРНИ ИННОВАТЦИОН РИВОЖЛАНИШИНИ ПРОГНОЗЛАШНИНГ АХАМИЯТИ

Асқарова Наргиза Илҳомхўжаевна¹

Mengziyoyev Jasurbek Nuraliyevich²

¹Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги

ТАТУ Қарши филиали

АТТ кафедраси ассистенти

²Termiz Davlat Universiteti Axborot

Texnologiyalari kafedrasi Magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7002411>

Аннотация. Ушбу мақолада иқтисодий жараёнларни прогнозлашда қўлланиладиган эконометрик моделлар ёритилган.

Калит сўзлар

Эконометрика, эконометрик модел, прогнозлаш объекти, ўзаро боғланиш, регрессион тенгламалар тизими, эконометрик тенгламалар, ишлаб чиқариш функцияси, миқдорий баҳолаш, тўғри чизиқли ва эгри чизиқли ишлаб чиқариш функциялари, биромилли ва кўп омлли ишлаб чиқариш функциялари, прогнозлаш, хусусий корреляция коэффициентлари, жуфт корреляция коэффициентлари, корреляцион таҳлил, Кобб-Дуглас тенгламаси.

Кириш

Эконометрика соҳасида илмий изланишлар олиб бораётган тадқиқотчилар ишлаб чиқариш функцияларини прогнозлашда қўлланишини, эконометрик тенгламалар тизими ва уларнинг турларини фарқлаш, эконометрик тизимли моделларни барақарорликка текшириш ва улардан макродаражада қарорлар қабул қилишни билиши талаб этилади

Асосий қисм

XX асрнинг бошларида Йозеф Шумпетер (1883-1950 й.) иқтисодий ўсиш ва ривожланиш назарияларининг асосларини яратди. Ушбу назарияларнинг ривожланишига Саймон Кузнец, Фернан Бродель, Теодор Шульц, Гэри Беккер, Майкл Портер, Николай Кондратьев ва бошқа иқтисодчи олимлар ўз ҳиссаларини қўшганлар. Йозеф Шумпетер биринчи бўлиб иқтисодиётнинг ўсиши ва ривожланиши ўртасидаги фарқни ажратиб кўрсатди ва иқтисодий ўсишнинг асосий кучи сифатида инновациялар моҳиятини тадқиқ қилди. У ўзининг 1911 йилда биринчи марта нашр қилинган ва асосий илмий иши бўлган “Иқтисодий ривожланиш назарияси” номли монографиясида иқтисодий ўсишни айнан бир хил товар ва хизматлар ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишнинг вақт ўтиши

билан миқдорий ўзгариши, яъни ошиши билан ифодалайди. Йозеф Шумпетер иқтисодий ривожланишни маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқариш, бошқариш ва бошқа иқтисодий фаолият турлари ва ҳаёт жабҳаларида ижобий сифат ўзгаришлари ва янгилиниши билан таърифлайди.

Иқтисодий ўсиш ва ривожланиш жараёнларини прогнозлашда эконометрик моделлардан фойдаланилади.

Эконометрик модел деганда, прогнозлантириш объектнинг барча мавжудомилларини ўзаро боғланишини ифодаловчи регрессия тенгламалар тизимларитушунилади. Илмий тадқиқотларда кенг тарқалган эконометрик тенгламалар - бу ишлабчиқариш функциясидир. Ишлаб чиқариш функцияларини қуришдан мақсад – ишлабчиқариш жараёнини натижаларига омилларнинг таъсири даражаси ва хараактеристикаларини аниқлаш, миқдорий баҳолашдир.

Эконометрик модел эконометрик моделлаштиришнинг асосий механизми ҳисобланади. Бундай моделда иқтисодий объект эмпирик (статистик) маълумотлар ёрдамида тавсифланиб ўрганилади.

Ишлаб чиқариш функциялари турли кўринишга эга бўлиб, аналитик кўринишибўйича икки гуруҳга бўлинади:

1. Тўғри чизиқли;

2. Эгри чизиқли.

Номаълум ўзгарувчилар сони бўйича ишлаб чиқариш функциялари қуйидагиларга бўлинади:

бир омилли: ишлаб чиқариш маҳсулоти, ёки асосий фондлар, ёки меҳнатҳаражатлари билан боғлиқлигини билдиради;

кўп омилли: ишлаб чиқарилган маҳсулот бир нечта омиллар билан боғланган.

Ишлаб чиқариш функциялар бўйича прогнозлаш учун кетма-кет бир нечтабосқичлардан ўтиш лозим:

1. Берилган маълумотлар асосида корреляцион таҳлил ўтказилади:

а) хусусий корреляция коэффицентлар матрицаси ҳисобланади;

б) жуфт корреляция коэффицентлари матрицаси ҳисобланади.

2. Корреляцион таҳлил натижасида танланган омиллар асосида регрессия тенгламасиқурилади;

3. Қурилган тенгламаФишер мезони, Стьюдент мезони, Дарбин-Уотсон мезони, кўплик корреляция коэффиценти, детерминация коэффиценти, аппроксимация хатолигибўйича баҳоланади

4. Курилган тенглама мезонларга мос келса, кейин асосий кўрсаткич тенглама асосидапрогноз даври ҳисобланади.

5. Ишлаб чиқариш функциясини асосий хусусиятлари ўртача унумдорлик омиллари, чегаравий унумдорлик омиллари, ресурслар бўйича эластиклик коэффициентлари, ресурсларга талаб, ресурсларни алмаштириш чегаралари ҳисобланади.

Факторлараро боғланишни фақатгина битта ишлаб чиқариш функцияси орқалиқараб чиқмасдан, уларни эконометрик тенгламалар тизими ёрдамида таҳлил этиш мумкин.

Эконометрик тенгламалар тизими уч хилга бўлинади:

а) тизимга бир-бири билан боғланмаган тенгламалар киради. Ҳар бири алоҳидаечилиб, умумий иқтисодий-математик моделни бир қисми бўлиб колади;

б) тизимга бир-бири билан боғланган статистик хусусиятга эга бўлган тенгламалар

в) тизимга динамик хусусиятга эга бўлган тенгламалар киради. Бу тизимгакирадиган тенгламалар фақатгина ҳар бири вақт даврида боғланиши борлигинианиқламасдан, илгари бўлган омиллараро боғланишини борлигини ҳам таҳлил қилишмумкин.

Макроиқтисодий функциялар ёрдамида ишлаб чиқариш самарадорлигини, хомашёсамарадорлигини ва уларни алмашишини, илмий-тараққиётни иқтисодий ўсишигатаъсирини ва уларга ўхшаш кўрсаткичларни таҳлил этиш мумкин. Аналитик мисолларданташқари иқтисодий ўсишни прогноз кўрсаткичларни макротенгламалар ёрдамидаҳисоблаш мумкин.

Замонавий макродаража таҳлилда Кобб-Дуглас тенгламасини аҳамияти катта,чунки уни асосида ишлаб чиқариш жараёнида ўз таъсирини кўрсатадиган омилларни таҳлил этиш мумкин.

Хулоса

Эконометрик моделларнинг бошқа турдаги моделлардан устун томони шундаки,улар ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнларни комплекс таҳлил қилишга имкон беради.Бундан ташқари улар ўзаро боғлиқ тенгламалар ва тенгсизликлар шаклида бўлиб, биттакўрсаткичнинг ўзгариши бошқа кўрсаткичларни ўзгаришига олиб келишини таъминлайди.

Эконометрик модел прогнозлаш объектининг барча мавжуд омилларини ўзаро боғланишини ифодаловчи регрессия тенгламалар тизимлари орқали акс эттиради.Эконометрик моделлар кўп ҳолларда ишлаб чиқариш жараёнларини ривожлантириш ватаҳлил қилишда қўлланилади.

Олинган эконометрик моделларни текширишда турли хилмезонлар: Фишернинг F-мезони, Стъюдентнинг t-мезони, Дарбин-Уотсон мезонларидан фойдаланилади. Омиллараро боғланишни фақатгина битта ишлаб чиқариш функцияси орқали қараб чиқмасдан, уларни эконометрик тенгламалар тизими ёрдамида таҳлил этиш мумкин.

Эконометрик тенгламалар тизимида прогноз вақтига бир кўрсаткич аниқланиб, унинг натижаси орқали қолган асосий кўрсаткичларни аниқлаш мумкин.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Орлов А.И. Эконометрика : учебник для вузов / А.И. Орлов. — Ростов н/Д : Феникс, 2009. — 276с
2. Айвазян С. А. Прикладная статистика и основы эконометрики: Учебник. –М.:Юнити, 2003.
3. Доугерти К. Введение в эконометрику. Учебник. –М.: Юнити, 2001.
3. Замков О.О. и др. Математические методы в экономике. Учебник. – М.: Дело и Сервис, 2004.
4. Кремер Н.Ш. Эконометрика: Учебник. –М.: Юнити-Дана, 2002.
5. Магнус Я.Р. Эконометрика: Начальный курс. –М.: Дело, 2001.
6. Абдуллаев А., Фаттахов А., Саидов М. Моделирование и прогнозирование экономических процессов. Учеб. пособ. –Т.: Фан, 2000.